

ДО ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

УДК 371.124:33]:629.73

О. В. Діденко

Виконання завдань щодо навчання і виховання майбутніх офіцерів покладено на науково-педагогічний склад вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ). Саме від педагогів залежить ефективність підготовки висококваліфікованих військових фахівців. Останнім часом загострилася проблема укомплектування посад викладацького складу фахівцями відповідної кваліфікації через те, що спеціалізованих установ, які би готували викладачів для ВВНЗ, в Україні фактично не залишилося, а ті, що ще готують військових викладачів, – неспроможні у повному обсязі забезпечити всі заклади військової освіти. На сьогодні досить частими є випадки укомплектування посад військових викладачів цивільними особами, які не мають досвіду військової служби, не мають уявлення про професійну діяльність тих, кого будуть навчати. “Якщо школярів навчають люди, яких готують для цього в університетах чи спеціалізованих педагогічних вищих навчальних закладах, то слухачів і курсантів ВВНЗ, як це не парадоксально, – люди, більшість яких цього не вчилася” [1, с. 4]. Через таку ситуацію виникає ще одна проблема – проблема професійної адаптації викладачів, які не мають досвіду роботи з курсантами – майбутніми офіцерами ВВНЗ. Метою статті є аналіз шляхів її вирішення у педагогічній теорії та практиці.

Проблеми адаптації педагогів до професійної діяльності у вищих і середніх навчальних закладах у різний час розглядалися в дисертаційних роботах Я. Абсалямової, С. Гури, М. Денко, Н. Єршової, С. Кулик, О. Назарової, І. Облес, О. Паврозіна, О. Пережогіної, С. Хатунцевої, Л. Хахули, В. Цибулька, Н. Чайкіної, О. Чернікової, Ф. Юзлікаєва та ін. Професійній діяльності учителя, проблемам адаптації молодого учителя присвячено роботи Т. Вершиніної, Т. Шадріної, А. Ходакова, Б. Ананьєва, М. Кузьміна,

Н. Чайкіної. Становлять певний інтерес праці, в яких розглядаються проблеми готовності випускників вищих педагогічних навчальних закладів до педагогічної діяльності (Р. Пенькова, А. Немировська, Е. Клімов, В. Моргун, Б. Федоришин, С. Чистякова, П. Шавір та інші). Ці вчені розглядають професійну адаптацію як суттєву складову професіоналізації особистості. Крім того, на сьогодні розроблено питання адаптації молодих робітників до виробництва, учнів і студентів до навчання (О. Алексєєв, Л. Ларюнова, В. Моргун, В. Семиченко, М. Шкодін). Заслуговують на увагу роботи, присвячені адаптації випускників вищих педагогічних навчальних закладів до умов роботи у школі (О. Мороз, С. Овдей, М. Педаяс, В. Семиченко, В. Сластьонін, Л. Шубіна та ін.). У працях цих вчених досліджено окремі аспекти професійної адаптації, зокрема чинники, форми, критерії, показники і підходи до вдосконалення адаптаційного процесу.

Що стосується праць військових педагогів, то на сьогодні досліджено окремі професійно-важливі якості викладача, насамперед такі, що впливають на стиль його педагогічної діяльності (О. Герасимов, Д. Іщенко), проаналізовано окремі аспекти стилю спілкування військових (М. Коваль, С. Капітанець). Проте, проблема професійної адаптації викладачів до вимог освітнього процесу ВВНЗ на сьогодні ще не стала предметом спеціального дослідження.

Результати аналізу практики підготовки викладачів до професійної діяльності в умовах ВВНЗ надають можливість стверджувати, що на сьогодні є усталеною точка зору, згідно з якою кожен, хто накопичив певний багаж знань та досяг певних результатів у тій чи іншій сфері військової діяльності або має диплом «магістра», може викладати у ВВНЗ. Така позиція є помилковою. «Характер і складність проблем вищої військової школи та її реформування потребують високого рівня культури викладача, глибокого розуміння ним сутності і специфіки педагогічного процесу у військовому навчальному закладі та завдань, які стоять перед ним» [1, с. 4].

Основними особливостями професійної педагогічної діяльності викладача у ВВНЗ можна вважати:

всебічність підготовки майбутніх офіцерів, спрямованість їх на успішне опанування озброєння і військової техніки, формування необхідних морально-бойових якостей та психологічної готовності до майбутньої професійної діяльності;

важливість урахування особливих умов військового середовища і відповідної системи взаємовідносин;

високу відповідальність за якість та результативність навчально-виховного процесу;

необхідність застосування широкого спектра засобів педагогічного впливу, особистий приклад, взірцевість, зрілість і виваженість у поведінці;

постійне зростання та ускладнення вимог до професійної підготовки офіцерів;

необхідність постійної оцінки та моніторингу якості педагогічної діяльності й її корегування відповідно до обставин і завдань, що мають динамічний характер.

Результати аналізу професійної підготовки майбутніх офіцерів у ВВНЗ свідчать, що в ній переважає авторитарний стиль управління діями курсантів. Курсанти навчаються в умовах чіткого розподілу обов'язків, високої регламентації життєдіяльності, суворого статутного порядку та взаємовідносин, інтенсивного фізичного навантаження, зазнають певних обмежень матеріально-економічного характеру, ізольовані від спілкування з рідними, близькими, друзями, перебувають в умовах примусового спілкування з обмеженим колом людей, повинні безумовно підпорядковуватись начальникам, дотримуватись як формальних, так і неформальних норм поведінки, обмежені у виборі та прийнятті рішень. Ці чинники не сприяють формуванню творчої особистості, здатної до саморозвитку, самовдосконалення, яка би прагнула творчо опанувати нові, потрібні для свого розвитку знання і вміння, а навпаки – знижують рівень самостійності курсантів при вирішенні різноманітних завдань та привчають до шаблону, стримують розвиток уміння самостійно приймати рішення. Вплив негативних чинників посилюється недостатньою готовністю

командування і науково-педагогічного складу створювати умови для вияву творчості у навчально-виховному процесі ВВНЗ [2].

На відміну від інших сфер діяльності, де фахівці, як правило, мають базову освіту, що відповідає їх професії, система професійної адаптації викладачів ВВНЗ не завжди враховує невідповідність їх базової (оперативно-тактичної, військово-спеціальної або спеціальної) освіти професійній педагогічній діяльності в умовах ВВНЗ. Ця система повинна забезпечувати формування, а часто і зміну поглядів, настанов, цінностей та стереотипів військово-педагогічної діяльності на основі безперервного і глибокого вивчення досягнень психології та педагогіки вищої військової школи, а також реалізації досвіду, засвоєного у практиці викладання конкретної навчальної дисципліни.

Суперечності в процесі професійної адаптації викладачів ВВНЗ можна простежити між рівнем професійної готовності викладачів до роботи у ВВНЗ і високими вимогами, які висуваються до їх професійної підготовки з боку командування навчальних закладів; між необхідністю поетапного, послідовного управління процесом професійної адаптації викладачів у ВВНЗ та теоретичною нерозробленістю педагогічних умов професійної адаптації викладачів у цих навчальних закладах і методики їх реалізації. Як свідчить практика, становлення викладача ВВНЗ є процесом досить складним та суперечливим. Йдеться, насамперед, про суперечності між: стилем діяльності офіцера, характерним для служби у військовій частині, і стилем педагогічної діяльності, що необхідний викладачу ВВНЗ; знанням норм педагогічної діяльності й якістю їх виконання; індивідуальним і груповим стилем діяльності; метою та завданнями формування індивідуального стилю викладача і його результатами; рівнем домагань педагога та можливостями їхнього задоволення.

Аналіз діяльності викладацького складу у трьох ВВНЗ (серед яких і Національна академія Державної прикордонної служби України) свідчить, що педагогічно доцільний стиль професійної діяльності близько 50% викладачів сприяє високому рівню проведення навчальних занять, педагогічній взаємодії з

курсантами, спілкуванню з ними у позанавчальний час. Навчальні заняття цих педагогів є змістовними, характеризуються високою активністю курсантів та результативністю. Разом із тим, близько 40% педагогів демонструють командно-адміністративний стиль роботи, що ускладнює педагогічну взаємодію з курсантами. А стиль праці ще 10% педагогів не було певним чином оцінено через те, що курсанти не змогли виокремити тих чи інших помітних особливостей в їхній педагогічній діяльності. Наведені дані підтверджують важливу роль педагогічно доцільного стилю діяльності викладача у підвищенні результативності навчальних занять [3].

Результати аналізу діяльності викладацького складу свідчать про негативні тенденції у формуванні стилю діяльності педагогів-початківців. Одна з них пов'язана з тим, що хоча у нашій країні викладачі є однією із соціально престижних груп, але досить часто військові педагоги, у тому числі і молоді, незадоволені своїм матеріальним становищем. Результати психолого-педагогічного дослідження діяльності військових педагогів виявили також, що за останні роки в навчальному процесі ВВНЗ значно посилилась адміністративна складова, що перешкоджає розвитку творчого мислення викладачів, негативно позначається на становленні, розвитку та вдосконаленні їх професійно важливих якостей. Невирішеними проблемами викладацької діяльності на сьогодні залишаються соціально-економічні проблеми, а також недостатній практичний зв'язок навчання з професійною діяльністю у військах.

Ще один аспект професійної адаптації викладачів ВВНЗ полягає в тому, що викладач досить часто використовує різні стилі педагогічної діяльності – на заняттях він поводить себе як педагог, а в наряді виявляє антипедагогічні якості, наприклад, брутальність, крайній суб'єктивізм, деспотизм. Найчастіше такі явища мовчазно заохочуються, оскільки при цьому створюється ілюзія статутного порядку і суворого дотримання субординації [3].

Результати проведеного дослідження свідчать, що досить часто на посади викладачів призначають офіцерів, які не завжди мають необхідну психолого-педагогічну підготовку та досвід педагогічної діяльності. Водночас сучасні

вимоги військової практики зобов'язують використовувати при підготовці військових фахівців усі резерви, у тому числі й особистісні якості викладачів і стиль їхньої педагогічної діяльності для підвищення мотивації курсантів до якісного засвоєння знань, опанування професійних навичок та вмінь.

Ці обставини суттєво впливають на професійну адаптацію молодих викладачів ВВНЗ. Різні професійні, методичні, психологічні, побутові й інші труднощі викладачі-початківці змушені долати в умовах дефіциту часу, великого обсягу завдань, пов'язаних з освітнім процесом та службовою діяльністю. За таких умов керівному складу ВВНЗ, факультетів і кафедр необхідно мати чітке уявлення про роботу з викладачами-початківцями та шляхи їх професійного становлення.

Відповідно до логіки наукової статті розглянемо сутність поняття “професійна адаптація”.

Під адаптацією розуміють здатність людини пристосовуватися до різних вимог (соціальних і фізичних) середовища без відчуття внутрішнього дискомфорту та конфлікту із середовищем [4].

Н. Агаджанян трактує адаптацію як приладжування, пристосування організму до умов навколишнього середовища, що забезпечує йому виживання і підтримку нормальної життєдіяльності [5].

Професійна адаптація – це пристосування до характеру, змісту, умов та організації навчально-виховного процесу, вироблення навичок самостійності в навчальній і науковій праці. На думку А. Чаплигіна, це збіг вимог професії із зростанням сукупності знань, умінь та навичок особистості, які формують у неї гнучку соціально-професійну позицію в системі формальних і неформальних відносин. Успішна професійна адаптація є можливою лише тоді, коли “...професії здаються нам величними, якщо вони пустили у нашому серці глибокі корені, якщо ідеям, що панують у них, ми можемо принести в жертву наше життя та всі наші сподівання. Вони можуть ошчасливити того, хто має до них покликання, але вони прирікають на загибель того, хто взявся за них поспіхом, необдуманно, піддавшись моментові” [6].

Професійна адаптація викладача ВВНЗ має суттєві особливості і залежить від соціальних, психологічних, професійних та особистісних чинників. Вона є процесом активної взаємодії особистості і соціального середовища з метою досягнення таких стосунків між ними, які найбільшою мірою забезпечують ефективність педагогічної діяльності, розвиток кафедрального колективу й особистісну задоволеність професійною самореалізацією.

Професійна адаптація викладача ВВНЗ характеризується досконалим опануванням професії, закріпленням професійних педагогічних навичок і вмінь, що виявляється в стабільному виконанні професійно-службових обов'язків, високій професійній майстерності, творчій активності викладача.

Важливим елементом професійної адаптації є соціально-психологічна адаптація, яка пов'язана з входженням викладача в мікросередовище ВВНЗ, формуванням ділових та неформальних відносин у колективі кафедри, прийняттям соціальних норм і цінностей, які домінують у ВВНЗ.

Провідна роль у будь-якій людській діяльності, у тому числі й у викладацькій, належить психологічному стану людей, так званому людському фактору. З огляду на це, важливим для успішної професійної адаптації є формування у ВВНЗ системи моральних і матеріальних стимулів, що сприяли б реалізації вимог, які висуваються до викладача, та унеможливили б психологічні причини неприйняття цих вимог.

Важлива роль у цьому належить педагогічним колективам кафедр і факультетів, а також їхньому керівництву. Там, де кожний член кафедрального колективу усвідомлює свою роль, права та готовий надати допомогу у будь-якій справі своєму колезі і прийняти її від інших, де добре стимулюється підвищення військово-професійної та педагогічної майстерності, де створюється культ майстерності, там якість та ефективність педагогічного процесу є високими, навчально-виховні проблеми вирішуються успішно, а професійна адаптація викладачів відбувається швидко і безболісно. Ось чому формування необхідного психологічного клімату в педагогічному колективі – важливе державне та суспільне завдання.

Особливе місце у процесі професійної адаптації викладачів ВВНЗ належить курсам первинної підготовки і підвищення кваліфікації – так званим школам педагогічної майстерності або курсам викладачів-початківців. Їх доцільно створювати при ВВНЗ із високим рівнем акредитації, потужним науково-педагогічним потенціалом та досконалою навчально-матеріальною базою, об'єднуючи підготовку спеціалістів за групами споріднених кафедр.

Окрім цього, необхідно зазначити, що взагалі адаптація особистості до об'єктивних умов і вимог професійної діяльності забезпечується такими методами, як вдосконалення або зміна в певних межах окремих властивостей діяльності; формування стереотипів дій при незмінних особистісних якостях викладача; формування позитивної мотивації до викладацької діяльності; вироблення індивідуального стилю професійної діяльності.

Важливо також урахувати, що найпершою умовою оптимальної професійної адаптації є покликання. А воно, передусім, є результатом процесу початкової професійної соціалізації, яка формує активну професійну орієнтованість індивіда. Оптимальний професійний відбір, професійна підготовка та навчання передбачають урахування не лише системи необхідних професійних знань і навичок, але й вимог, що висуває професія до психофізіології особистості, рівня її соціально-психологічної мобільності.

Отже, на сьогодні у ВВНЗ нагальним є вирішення проблеми якісного укомплектування викладачами кафедр як загальновійськового, так і військово-спеціального спрямування. Вирішити її можна частково за рахунок викладачів без спеціальної підготовки. Але процес їхньої адаптації до викладацької діяльності в умовах ВВНЗ потребує додаткових зусиль та вимагає створення сприятливих для професійної адаптації умов. Проблема професійної адаптації викладачів ВВНЗ до професійної діяльності дає поштовх до подальших досліджень у цій галузі.

Список використаної літератури

1. Біжан, І. В. Проблеми та шляхи удосконалення професіоналізації викладачів вищої військової школи / І. В. Біжан // Наука і оборона. – 2001. – №2. – С. 3–7.
2. Діденко, О. В. Теоретико-методичні засади формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Діденко Олександр Васильович. – Луганськ, 2009. – 533 с.
3. Войтович, А. І. Формування індивідуального стилю педагогічної діяльності викладача вищого військового навчального закладу : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Войтович Андрій Іванович. – Хмельницький, 2007. – 244 арк.
4. Постовалова, Г. И. О факторах, определяющих адаптационную способность человека / Постовалова Г. И. // в кн. : Психологические и социально- психологические особенности адаптации студентов. – Ереван, 1973. – 251 с.
5. Агаджанян, Н. А. Проблемы адаптации и учение о здоровье : учебное пособие РУДН / Агаджанян Н. А. – М. : Просвещение, 2006. – 284 с.
6. Чаплигін, А. Соціальна реадаптація у життєвій перспективі / А. Чаплигін // Соціальна психологія. – 2004. – №5(7). – С. 20–24.